Vaikutuksia ja vaikuttavuutta - ohjelmateoria apuun hyvän käytännön arvioinnissa

HYVÄT KÄYTÄNNÖT -SEMINAARI

25.8.2008

Pekka Karjalainen

Stakes, FinSoc

Osa I

Miksi ohjelmateoriaa kannattaa pohtia?

Arviointiasetelman rakentamisen viitekehys

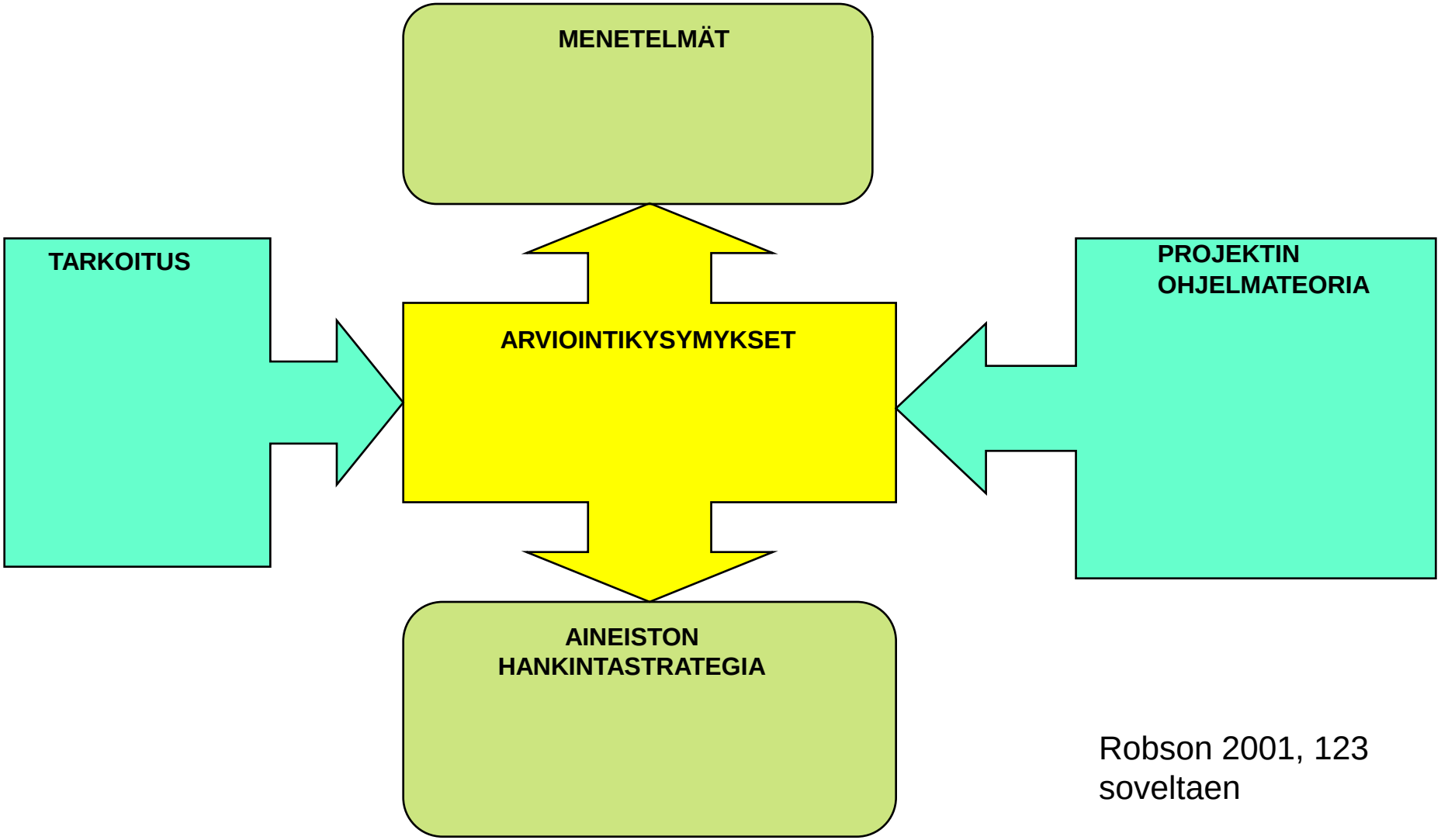

Robson 2001, 123 soveltaen

Ohjelma- tai käyttöteoria

- Kysymyksiä on helpompi kohdentaa, jos tarkastelee (ohjelma)teoriaa palvelun taustalla olevien ajatusten avulla
- Suoria tai epäsuoria hypoteeseja tai olettamuksia siitä, miten palvelun oletetaan toimivan
- Näitä tausta-ajatuksia on ohjelman toimeenpanosta vastaavilla henkilöillä, suunnittelijoilla ja hankkeen toteuttajilla
- Usein myös muut alan arvioinnin tarjoavat olettamuksia siitä, miten projekti, ohjelma tai palvelu toimii, kenelle ja miten organisoituna
- Oma arviointihanke tukee, täydentää tai osin kumoaa aikaisempaa tietoa eli rakentaa osaltaan käyttöteoriaa

Projektin ohjelmateoria (I. ohjelmalogiikka)

- Projektin taustalla oleva olettamus tai olettamukset, jonka mukaan tietty toiminta saa aikaan tietynlaisia vaikutuksia

- Projektin oletukset voivat perustua esim. tutkimuksiin, kokemuksiin, suosituksiin, arvolähtökohtiin, fiiliksiin ja ei mihinkään tiedostettuun

Arvioinnin tehtävänä on osoittaa:

- - > onko olettamus oikea/väärä, eli toimiiko teoria.
- - > onko toteuttaminen onnistunut ja miten toimintaa voitaisiin kehittää

Osa II

Vaikutusten ja vaikuttavuuden arvioinnista

Vaikutus ja vaikuttavuus

Lähde: Nina K. Hyttinen

- Vaikuttavuuteen kohdistuu ylisuuria odotuksia
- Julkisten palvelujen näyttöperusteinen arviointi / arvottaminen
- Vaikuttavuus = haluttu muutos intervention kohteessa
- Vaikutukset voivat syntyä prosessien tuloksena ja ovat jopa odottamattomia tai yllättäviä
- Jokaisessa interventiossa on määriteltävä, mitä voidaan saada aikaan, eli mitä vaikuttavuudella tarkoitetaan ja millä aikajänteellä
- Nettovaikuttavuus
- Yksittäisen hankkeen osuutta kokonaisvaikuttavuudessa on vaikea osoittaa
- Usein sosiaalipalveluja voidaan arvioida pikemmin vaikutusten kuin vaikuttavuuden kriteerein. Arviointikriteerit määrittävät, mitä pidetään vaikuttavuutena. Tässä on kehittämisen mahdollisuus!

Vaikutusten arvioinnista sanottua…

Vaikutukset (outcomes). Mitä arvioinnin kohteen avulla saadaan aikaiseksi? Millaisia tarkoitettuja ja tarkoittamattomia vaikutuksia sillä on? Tarkoitetut ja tarkoittamattomat vaikutukset tulee erottaa toisistaan. Painopisteenä tulee olla, mitä lisäarvoa arvioinnin kohteella oikeasti saavutetaan. Harvard-efektiä tulee tarkkailla: Se, mitä pidetään vaikutuksena, vaikuttaa olennaisesti arviointiasetelmaan. Vaikutukset tulee erottaa prosessista.

… Rahan kuluminen ei ole toiminnan vaikutus, se on vain kulu. Samoin se, että ohjelma työllistää ihmisiä, ei ole vaikutus, vaan prosessin ominaisuus. Summatiiviset (siis vaikutusta kaikkien asiakkaiden kohdalta tarkastelevat) tilastot eivät ole riittävän hyviä. Usein kokonaisvaikutusta mittaavat tilastot voivat osoittaa nollaa tai miinusta, mutta se, että esimerkiksi köyhät ihmiset hyötyvät, voi olla hyvin tärkeää. Mikä on kausaatio - mikä vaikuttaa, jotta vaikutuksia syntyy? *(Sosiaalipalvelujen arviointi, FinSoc 2001)*

Arviointi on nimenomaan vaikuttavuuden arviointia (Rossi, Lipsey, Freeman 2004)

Muutaman arvioinnissa tarvittavan vaikutusmittarin valinta on helppoa. Valitettavasti vaikuttavuutta analysoitaessa kohdataan niin käytännöllisiä kuin teoreettisiakin ongelmia. Yksi käytännöllinen on, että usein arvioinnit osoittavat epämääräisiä vaikutuksia. Keskimäärin muutokset haluttuun suuntaan saattavat olla olemattomia tai parhaimmillaan ikävän vähäisiä. Teoreettiset ja metodologiset vaikeudet alkavat, kun halutaan siirtyä pelkästä muutoksen toteamisesta sen osoittamiseen, että muutoksen voidaan katsoa johtuvan itse palvelusta eikä jostain muusta syystä. (Colin Robson 2001)

Arvioinnin kohteet ja arvioijan asemat

Prosessi

Terapeuttirooli

Empowerment
toimintatutkimus

Konsulttirooli

Implementaatioarviointi
prosessiarviointi

Sisäinen

Ulkoinen

Vaikuttavuuden arvioija & kehittäjä
Tapauskohtainen asetelma
(single case design)

Kontrollitutkimus

Kustannus/hyötyanalyysi
tehokkuuden arviointi
tuottavuusarviointi

Tulos/Output

Mihin vaikuttavuuden arviointia tarvitaan?

Rajavaara 2006

- Poliittis-hallinnollisen päätöksenteon tueksi
- Tulosohjauksen ja -johtamisen välineeksi
- Hyvinvointivaltion uudelleenmuotoilun tueksi
- Yhteishallinnallisten ohjelmien ja hankkeiden vaikutusten selvittämiseksi
- Kansalaisläheisyyden ja -osallisuuden kehittämiseksi
- Työn ja palvelutoiminnan uudistamiseksi sekä työntekijöiden osaamisen kehittämiseksi

Vaikutusten tyyppejä Meklin 2001

- Asiakasvaikutukset ja yhteiskunnalliset vaikutukset
- Määrälliset ja laadulliset vaikutukset (palvelu voi olla määrällisesti riittävä mutta laadullisesti heikko)
- Subjektiiviset ja objektiiviset vaikutukset
- Lyhyt- ja pitkäkestoiset vaikutukset (välittömät vs. investointi tulevaan)
- Ulkoisvaikutukset (pitkällä aikavälillä vaikutukset voivat näkyä muualla kuin minne voimavarat alun perin kohdennettiin)
- Myönteiset ja kielteiset vaikutukset
- Odotetut ja odottamattomat vaikutukset

Erilaisia vaikuttavuuden arviointeja - Koeasetelma

- Tyylipuhdas ohjelma-arviointi --> koeasetelma / vertailuryhmä
- Satunnaistettu koeasetelma --> mahdollisimman suuri näyttö
- Harvoin mahdollinen -->
- koeasetelman tyyppiset eli kvasikokeelliset asetelmat: ennen – jälkeen asetelma; tilanne esim. vuoden päästä; verrataan interventiosta hyötyneitä ja niitä, joiden kohdalla interventio ei vaikuttanut toivotulla tavalla

Tapauskohtainen arviointi / realistinen arviointi

- Tapauskohtaiset asetelmat: mitataan systemaattisesti ja määrämuotoisesti yksittäisten tapausten kehitystä (seuranta-asetelmat / vrt. koeasetelmat)

- Pyritään ratkaisemaan kaksi kysymystä:

  1. Muuttuiko työskentelyn kohteena oleva ongelma (evaluatiivinen kysymys)

  2. Johtuiko tapahtunut muutos sovelletusta työmenetelmästä (kokeellinen kysymys) (Bloom & Fischer 1982; Rostila & Mäntysaari 1997)

- ---> Mikä vaikuttaa, kenen kohdalla ja millaisissa olosuhteissa?
- Edellytykset: työskentelyn tavoitteet, interventio voitava eristää, dialoginen asiakasprosessi, yksimielisyys siitä, mitä mitataan ja miten

Vaikuttavuuden arvioinnin vaikeuksia Robson 2001

- Toimintaohjelmat, innovaatiot, interventiot ja palvelut ovat usein hyvin monitahoisia
- Liittyvät usein vaikeisiin ja vaikeasti käsiteltäviin ongelmiin
- Ihmiset ovat tunnetusti monimutkaisia
- Asiayhteydet, joihin palvelut ovat istutettu, vaihtelevat laajasti
- Palvelun henkilöstö itsessään voi olla vaihtelevan tehokasta, vaikka he toteuttavat palvelua ilmeisen uskollisesti
- Osa pulmista voi johtua arvioinnista tai arvioijasta --> väärät tai epätarkoituksenmukaiset vaikuttavuusmittarit
- Arviointiasetelman puutteet, vrt. realistinen arviointi (palvelu toimii hyvin joidenkin ihmisten kohdalla, mutta ei ehkä lainkaan muiden kohdalla)

Paasion (2006) tiivistys Rossi, Lipsey & Freeman -teoksesta:

1. Pitää tietää kohdeväestön hyvinvoinnin ongelmat tai tarpeet
2. Pitää pystyä eksplikoimaan se logiikka, miten olemassa olevalla tai potentiaalisella toiminnalla kyetään vastaamaan ongelmaan tai tarpeeseen ja minkälaisen lisääntyvän hyvinvoinnin toiminta logiikkansa perusteella aikaansaa tai mahdollistaa.
3. Pitää kyetä toteuttamaan se, mitä on suunniteltu tehtävän
4. Pitää kyetä tunnistamaan, miten toimintaan osallistuneiden asiakkaiden hyvinvointi on tosiasiallisesti muuttunut.
5. Tulee kyetä tunnistamaan ja analysoimaan niitä kustannuksia, mitä "asiakkaiden hyvinvoinnin muutokset" ovat kuluttaneet

Vaikutusten arviointitapoja Rajavaara 2006

Määritellään jonkin instituution, yhteiskunnallisen ohjelman, intervention, hankkeen, palvelun tai etuuden

arvo soveltuvin ja erikseen sovittavin vaikuttavuuskriteerein

mahdollisimman luotettavilla ja systemaattisilla (tieteellisillä ja ei-tieteellisillä) menettelyillä

jotta tätä tietoa voitaisiin hyödyntää toiminnan ohjauksessa, kehittämisessä ja poliittis-hallinnollisessa päätöksenteossa.

Lähestymistavoista vaikuttavuuskysymyksiin

Lumijärvi 1999

- Missä määrin toteutuneet vaikutukset vastaavat tavoiteltuja vaikutuksia?
- Missä määrin toteutuneet vaikutukset vastaavat asiakkaiden tarpeita?
- Kuinka monen asiakkaan tilanteessa päästään tavoiteltuihin vaikutuksiin?
- Missä määrin panosten ja vaikutusten toteutunut suhde vastaa ennakoitua panosten ja vaikutusten suhdetta?
- Dahler-Larsen (2005): Mikä vaikuttaa mihinkin, miten, milloin ja millä edellytyksellä?

Lähteet ja kirjallisuutta

Arviointi sosiaalipalveluissa (2001) Katsaus arvioinnin peruskysymyksiin. Työpapereita 3/2001. Stakes, FinSoc.

Bloom, Martin & Joel Fischer (1982). Evaluating Practice: Guidelines for the accountable professional. Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs.

Dahler-Larsen, Peter (2005) Vaikuttavuuden arviointi. Stakes, FinSoc, Hyvät käytännöt menetelmä-käsikirja 3/2005

Hyttinen, Nina K. (2008) Vaikuttavuuden vaatimus sosiaalisissa hankkeissa. Sosiaali- ja terveysviesti 3/2008

Lumijärvi, Ismo (1999) Tasapainotetun mittariston malli ja kunta-alan tuloksellisuusarviointi. Työturvallisuuskeskus.

Meklin, Pentti (2001) Tavoitteiden saavuttamisen arviointi kuntataloudessa. Teoksessa, Myllymäki A., Vakkuri J. (toim). Tulos, normi, tilivelvollisuus. Tampere University Press.

Paasio, Petteri (2003) Vaikuttavuuden arvioinnin rakenne ja mahdollisuus sosiaalialalla. Stakes, FinSoc, työpapereita 3/2003

Paasio, Petteri (2006) Yleinen ja erityinen viitekehys arvioinnista. Hallinnon tutkimus 3/2006.

Rajavaara, Marketta (2006) Yhteiskuntaan vaikuttava Kela. Katsaus vaikuttavuuden käsitteisiin ja arviointiin. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 69. Kela.

Rajavaara, Marketta (2007) Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 84. Kela.

Robson, Colin (2001) Käytännön arvioinnin perusteet. Tammi.

Rossi, Peter H. & Mark W. Lipsey & Howard E. Freeman (2004) Evaluation. A Systematic Approach. 7. Edition. Sage.

Rostila, Ilmari & Mikko Mäntysaari (1997) Tapauskohtainen evaluaatio sosiaalityön välineenä. Raportteja 212. Stakes.